

Ευθαλία Παπαδάκη

ΠΙΣΩ ΑΠΟ ΤΟ ΠΕΠΛΟ ΤΗΣ ΩΡΑΙΟΤΗΤΑΣ

*Ο Μυστικός κόσμος της Εύας
και του Άγγελου Σικελιανού*

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ — 19

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΜΠΕΝΑΚΗ

ΠΙΣΩ ΑΠΟ ΤΟ ΠΕΠΛΟ ΤΗΣ ΩΡΑΙΟΤΗΤΑΣ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΜΠΕΝΑΚΗ – Υπεύθυνος: Δημήτρης Αρβανιτάκης
ΣΕΙΡΑ: Νεοελληνική Φιλολογία – αρ. 19

© 2018 Μουσείο Μπενάκη – Ευθαλία Παπαδάκη

Μουσείο Μπενάκη, Κουμπάρη 1, 106 74 Αθήνα

Τηλ.: 210-3671000, fax: 210-3671063

E-mail: benaki@benaki.gr

www.benaki.gr

ISSN 1790-7578

ISBN 978-960-476-234-7

Ευθαλία Παπαδάκη

ΠΙΣΩ ΑΠΟ ΤΟ ΠΕΠΛΟ
ΤΗΣ ΩΡΑΙΟΤΗΤΑΣ

Ο Μυστικός κόσμος
της Εύας και του Άγγελου Σικελιανού

ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΠΕΝΑΚΗ

ΑΘΗΝΑ 2018

ύψος και βάθος πια εγινήκαν ένα,
ο νους Σου είναι στον Όλυμπο

Στη μνήμη
του Σπύρου Ασδραγά

*Αδύνατο να σπάσουν τα δεσμά της πρακτικής ζωής του ανθρώπου
αν δεν σπάσουν πρώτα τα πνευματικά δεσμά του.*

ΑΓΓΕΛΟΣ ΣΙΚΕΛΙΑΝΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ	13
ΕΚΔΟΤΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ	19
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	20
ΣΥΝΑΝΤΗΣΕΙΣ	21
Η ΑΝΑΜΕΤΡΗΣΗ ΜΕ ΤΗ ΣΤΕΝΗ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ	33
ΠΕΡΙΟΔΟΛΟΓΗΣΗ	39

Η ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ ΠΑΡΑΚΜΗ (1900-1922)

Η ανασυγκρότηση της οικογενειακής μνήμης. Το λευκαδίτικο πρωτόχωμα	43
Ο διάχυτος νιτσεισμός της «παρισινής Αθήνας»	49
Μια ιστορία του Σαν Φρανσίσκο. Οι εκκεντρικοί αποστάτες της φάρας των Ντάνκαν	55
Ραίημοντ Ντάνκαν. Ένας φιλόσοφος της Μπελ Επόκ	60
Εύα Πάλμερ. Πίσω από την πυκνή μπωντλεριανή αχλύ	73
Η διαφορούμενη γοητεία του σαλονιού της δεσποινίδος Μπάρνεϊ	78
Η μοιραία συνάντηση με την άδουσα Σίβυλλα και η κατασκευή ενός αλαφροΐσκιωτου isottoe	87
Το όραμα του ανατολισμού και ο ιδανικός αυτόχειρας Περικλής Γιαννόπουλος	96
Η ανέφικτος εναρμόνισις. Ο μαχόμενος δημοτικισμός και η αναζήτηση της παράδοσης αλ' αμερικαίν	100
Ο κωνσταντινουπολίτικος εξωτισμός του Κωνσταντίνου Ψάχου	106
«Θέλω τον Παρθενώνα ερείπειον»	111
«Αρχαιολογία δεν ξέρω». Οι ομιλίες της Εύας στο Λύκειο Ελληνίδων	116

Η ΑΠΟΔΟΣΗ ΘΗΙΚΟΥ ΝΟΗΜΑΤΟΣ ΣΤΟΝ ΑΙΣΘΗΤΙΣΜΟ

(1922-1934)

Η ιδεατή συνισταμένη του «Υπομήματος στη Μεγαλειότητά Του»	123
Το κοσμικό μοναστήρι	127

Προς τη συγκρότηση ενός «Δελφικού θιάσου»	132
Η συναρχική διακυβέρνηση. Ένα αναχρονιστικό όνειρο για μια νέα κοινωνία	145
Η «ιδεολογική φαντασμαγορία» του Δελφικού σχεδιασμού	152
Η ανασύνθεση της «Δελφικής Ελλάδας»	164
Το μαλακό προσκέφαλο της αμφιβολίας	170
Στα χνάρια του Μουνέ Συλλύ. Το κίνημα για την αναβίωση του υπαίθριου θεάτρου	177
Η «εμπράγματατη» προσπάθεια. Το πολυθέαμα των Δελφικών Εορτών	185
Το ιντερλούδιο του νεοϊορκεζικού άσραμ και το σίρκο των ιδεολογιών . . .	198
Οι δεύτερες Δελφικές Γιορτές	206
Το Δελφικό Πανεπιστήμιο	219
Η αναζωπύρωση της κοινοτικής ιδεολογίας	228

Η «ΤΡΑΓΙΚΗ» ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ (1933-1952)

Το αποτυχημένο μικρό Μπαϊρόνι. Η υπαίθρια παράσταση μιας σύγχρονης τραγωδίας	235
Η ελληνική σφίγγα, η αδράνεια	239
Για τον καινούργιο θερισμό του μυστικού ασταχού	244
Η αναπάντεχη παρεμβολή της δικτατορίας	248
Δυο παράλληλες αυτοβιογραφίες: Ο «Πρόλογος στο Λυρικό Βίο» και ο «Ανωφερής Πανικός»	253
Το ξέσπασμα του πολέμου. Οι ιαχές του νέου κόσμου	259
«Για την αγάπη της Ελλάδας». Η πολιτική στράτευση της Εύας	266
Ο διονυσιακός Χριστός και ο μαύρος Τιτάνας	278
Η ανολοκλήρωτη αποθεραπεία	283
Η ύστατη προσπάθεια. Η αναβίωση ως εμπορεύσιμο προϊόν	291
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	303
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ. Η των προσώπων επίσκεψις	305
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ	325
ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ	327

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

Η εργασία μου έχει τις ρίζες της σε μια εφηβική περιέργεια, ενισχυμένη από την απροσδιόριστη γοητεία που μπορούσαν ν' ασκήσουν στην αυγή της μεταδικτατορικής Ελλάδας, σ' ένα παιδί φανατικό για γράμματα, ασαφή ανθρωπιστικά ιδεώδη συνδυασμένα με κηρύγματα για τη διεθνή συμφιλίωση και την ακτινοβολία του ελληνικού πνεύματος. Από τη μια τα μάλλον άνευρα σχολικά διαβάσματα που με μούσαν σε μια φανταχτερή όσο και περιορισμένη αντίληψη της «ελληνικότητας» στα χνάρια των ιδεολογημάτων της γενιάς του '30, κι από την άλλη –κυρίως μέσω της μουσικής– η παράλληλη εξωσχολική, αλλά εξίσου υποχρεωτική διαπαιδαγώγηση από τα αμερικάνικα ινδάλματα της αμφισβήτησης και του κινήματος των μαύρων. Η ανάγκη μου για έναν Έλληνα επαναστάτη, που να μπορεί να σταθεί επάξια κοντά στον απελευθερωτικό Μάρτιν Λούθερ Κινγκ και στον «λαβωμένο Βάκχο» Τζιμ Μόρρισον, βρήκε διέξοδο στον αισθαντικό ποιητή Άγγελο Σικελιανό, που μέσα από τις σελίδες του πρώτου Αφιερώματος της Εταιρείας Λευκαδικών Μελετών¹ εμφανιζόταν μαζί με την Αμερικανίδα γυναίκα του, Εύα Πάλμερ, κυκλωμένος από ένα πέπλο ωραιότητας και μυστηρίου.

Η σταδιακή γνωριμία μου με το έργο του ιδιαίτερου αυτού ζευγαριού συντελέστηκε μέσα από τη σχολαστική ιχνηλάτηση των κρυφών και φανερών παραπομπών τους στην ελληνική και τη διεθνή γραμματεία από την αρχαιότητα ως τις μέρες τους. Η λαχτάρα για την αποκωδικοποίηση των φιλοσοφικών τους πηγών προσανατόλισε παράλληλα και την προσωπική μου, ανορθόδοξη αλλά οπωσδήποτε συναρπαστική μύηση στις πολλαπλές όψεις της ελληνικής παράδοσης, αλλά και των προτάσεων για την αναβίωσή της.

Διαισθανόμουν από την αρχή ότι, αν και το εγχείρημα των Σικελιανών δεν παρέβλεπε το κυρίαρχο ρομαντικό αίτημα των Νέων Ελλήνων για τη «συνέχεια», επιθυμούσε συγχρόνως να συνταχθεί και με ένα ευρύτερο διεθνές κίνημα, που είχε χαρακτηριστικά περισσότερο οικουμενικά.

---

1. Σικελιανός 1884-1951, σύνθεση – επιμέλεια Γεράσιμος Γρηγόρης, Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, Αθήνα 1971.

Η μέθοδος που ακολούθησα είναι αυτή μιας συμβατικής βιογράφησης. Προσπάθησα να περιγράψω το περιβάλλον που μέσα του ανατράφηκαν οι πρωταγωνιστές, τον τρόπο μέσω του οποίου προσέλαβαν το κίνημα της αναβίωσης του αρχαίου ελληνικού θεάτρου στην Ευρώπη και στην Αμερική, το μοιραίο συναπάντημά τους. Εκτός από τη διαφορά της ηλικίας, τα δέκα χρόνια που προηγείται η Εύα από τον Σικελιανό, μεγάλη σημασία έχει και η πολιτισμική και κοινωνική διαφορά ανάμεσα σε μια γυναίκα που προερχόταν από την καρδιά της πρωτοπορίας τόσο του Νέου όσο και του Παλαιού κόσμου, και σ' έναν ευφάνταστο διανοούμενο της ευρωπαϊκής περιφέρειας.

Για πολλά χρόνια και για ποικίλους λόγους, με κυρίαρχο το σύνδρομο του επαρχιωτισμού στην Ελλάδα, το όλο Δελφικό εγχείρημα αντιμετωπίστηκε ως αποκλειστική σύλληψη του Σικελιανού, ενώ η συμβολή της Εύας, εναργής μέχρι πρότινος στις αναμνήσεις των επιζώντων, όταν δεν αποσιωπήθηκε επιμελώς έγινε προσπάθεια να περιοριστεί στην οικονομική της χορηγία. Θεωρώ ότι πρόκειται για έναν καλοστημένο όσο και τυπικό φαλλοκρατικό μύθο γύρω από τον «αλόγιστο» έρωτα μιας εκκεντρικής Αμερικάνας που σπαταλά την «αμύθητη» περιουσία της υποκύπτοντας «άνευ όρων» στην αρσενική γοητεία ενός Νεοέλληνα ποιητή. Η υπόθεση αυτή αποδομείται πιστεύω δραστικά με τη συστηματική διερεύνηση της πολυδιάστατης προσωπικότητας της Εύας.

Από την άλλη, η κυρίαρχη τάση στους φιλολογικούς κύκλους, ακατέργαστη κληρονομιά της αριστερής κριτικής, ήταν να υποτιμηθεί όλη η περίοδος της ενασχόλησης του Σικελιανού με τους Δελφούς ως μια ατυχής μεγαλοϊδεατική παρέκκλιση και να δοθεί έμφαση στο καθαρά λογοτεχνικό του έργο.

Εδώ, έχουμε να κάνουμε με δύο βασικές προκαταλήψεις, που η αρχαιολογική έρευνα σαφώς ανατρέπει. Πρώτ' απ' όλα η Δελφική Προσπάθεια δεν σταματάει λίγο μετά τις δεύτερες Δελφικές Εορτές, όπως έχουμε συνηθίσει να πιστεύουμε. Η εργασία μου επιχειρεί να τεκμηριώσει ότι το ζεύγος Σικελιανού ακολούθησε και εξέλιξε το Δελφικό όραμα ως το τέλος της ζωής και των δυο τους. Ανταποκρίνονται σε κάθε ευκαιρία για τη συνέχιση του Δελφικού προγράμματος έως και την ύστατη αναλαμπή του σχεδίου Μάρσαλ, υποβάλλοντας υπομνήματα και αναλυτικά σχέδια. Παρ' όλες τις στοχαστικές προσαρμογές –με κυρίαρχη την έντονη αποκήρυξη του νιτσεισμού της νεότητάς του λόγω της τραγικής φασιστικής απόληξης–, ο Σικελιανός δεν εγκαταλείπει ούτε τις δελφικές του αρχές ούτε και τη λατρεία του για το αρχαίο ελληνικό πνεύμα. Δεν προσχωρεί στον μοντερνισμό, ούτε αφίσταται ποτέ από τις μυστικιστικές του αντιλήψεις.

Είναι χρήσιμο να αναλογιστούμε από την αρχή τις σχέσεις του αποκρι-

φισμού με τον μοντερνισμό, πόσο μάλλον με μια νεωτερική μεταμοντερνικότητα, που ίσως οι ίδιοι οι πιονιέροι του να μη συνειδητοποιούσαν. Η αφ' υψηλού άρνηση του μοντερνισμού, που θα εκφράσει ο Σικελιανός, αναπαράγει το πνεύμα της αμφισβήτησης του Μπωντλαίρ² και μπορεί, όπως στην περίπτωση των συμβολιστών, να νοηθεί ως μια ιδιότυπη έκφραση του μοντέρνου.

Η δεύτερη προκατάληψη αφορά τη συμβολή της Εύας. Κατά τη γνώμη μου, η επίδρασή της πάνω στον Σικελιανό ξεκίνησε από τόσο νεαρή ηλικία, ώστε η σύλληψη του Δελφικού σχεδιασμού πρέπει να αποδοθεί εξίσου και σε κείνην. Παρ' ότι η ίδια περιόριζε τον ρόλο της («Μα εγώ δεν είμαι τίποτα! Έχω ένα πρακτικό πνεύμα που μου επιτρέπει να πραγματοποιώ, επειδή είμαι Αμερικανίδα. Ό,τι πραγματικά μεγάλο υπάρχει στην προσπάθειά μας προέρχεται απ' αυτόν»³), εκτός από συστηματικός μαικήνας υπήρξε πολύπλευρη συνεργάτης και μια διαρκής πηγή έμπνευσης.

Όμως, όσο και αν θαύμαζε την ποίηση του συζύγου της, δεν της ήταν ποτέ αρκετή. Επιζητούσε την κοινωνική αναμόρφωση μέσω της θεατρικής πράξης. Στην κατεύθυνση αυτή ο Σικελιανός, εκτός από την ποίησή του και τη θεωρητική πλαισίωση του σχεδιασμού, συνεισέφερε στο Δελφικό εγχείρημα και το καινούργιο δραματολόγιο που οραματιζόταν να παιχτεί στους Δελφούς, με απώτερο στόχο να συγκροτήσει ένα προσωπικό Μπαϋρόντ.

Η Εύα ανέλαβε τη διοργάνωση των παραστάσεων, τη σκηνοθεσία, τα σκηνικά και τα κοστούμια, την επιλογή της μουσικής αλλά και περαιτέρω την ίδρυση μουσικής σχολής και τη διοργάνωση της έκθεσης χειροτεχνίας. Προηγουμένως μαθήτευσε με μεγάλη επιμέλεια κοντά στον Ραίημοντ Ντάνκαν και, όταν κάποια στιγμή χειραφετήθηκε από την επιρροή του, εκτέλεσε όσα ο ιδιόρρυθμος Αμερικανός τυχοδιώκτης είχε αρχικά συλλάβει, εμπλουτίζοντάς τα με το λεπτό της ένστικτο και την πιο στέρεα παιδεία της.

Ο Ραίημοντ αποτέλεσε από την αρχή ένα από τα κομβικά πρόσωπα της εργασίας μου. Παρακολούθω τη δράση του κυρίως ως τη στιγμή της αναχώρησής του από την Ελλάδα, η οποία συνέπεσε –προφανώς όχι τυχαία– με την εξαγγελία του Δελφικού εγχειρήματος.

2. Στο δοκίμιο του Charles Baudelaire, *La modernité*, που ανήκει στη συλλογή *Le Peintre de la vie moderne*, αναφέρεται στον σχεδιαστή και ζωγράφο Κωνσταντάν Γκυ (Constantin Guys) και δημοσιεύτηκε σε τρεις συνέχειες στις 26 και 29 Νοεμβρίου και στις 3 Δεκεμβρίου του 1863 αρχικά στην εφημερίδα *Le Figaro* και το 1869 στη *L'Art romantique*.

3. Γιάννης Τσαρούχης, «Θα μπορούσα να γράψω σελίδες ατέλειωτες για την Εύα Σικελιανού», περ. *Ηώς*, περίοδος τρίτη, έτος 10ο, τχ. 103-107 (1967), σ. 234.

Θα ήθελα να πω μερικά λόγια και για το αρχαιακό υλικό που χρησιμοποίησα. Στο ξεκίνημα της δονκιχωτικής μου αναδίφησης εντόπισα ένα μεγάλο μέρος των καταλοίπων της βιβλιοθήκης των Δελφών, η οποία από τη βιβλιογραφία θεωρούνταν χαμένη ή συλημένη ήδη από την εποχή του θανάτου του ποιητή. Τα σπαράγματα αυτά, που διασώθηκαν «τυχαία», με βοήθησαν να έρθω σε επαφή με τις άμεσες πηγές του στοχασμού των πρωταγωνιστών, κυρίως τις αποκρυφιστικές, που αλλιώς θα ήταν εξαιρετικά δύσκολο να εντοπίσω. Αποτέλεσαν για μένα το πρώτο εργαστήριο, στο οποίο σμίλεψα τις υποθέσεις της μελέτης μου.

Η έρευνά μου στο Παρίσι, που ως αφόρμηση είχε τη διερεύνηση της δράσης του Ραίημοντ Ντάνκαν, με οδήγησε στην ανακάλυψη ενός μεγάλου αριθμού γραμμμάτων της Εύας προς την αντισυμβατική «αμαζόνα»⁴ Νάταλι Κλίφφορντ Μπάρνεϋ, την οποία εκείνη παρουσιάζει μ' έναν συγκαλυμμένο τρόπο στην Αυτοβιογραφία της. Τα γράμματα αυτά διαφώτισαν νομίζω σε μεγάλο βαθμό τη νεανική περίοδο της ζωής της Εύας τόσο στην Αμερική όσο και στην Ευρώπη, αλλά κυρίως την ψυχολογική και ιδεολογική της διαμόρφωση. Για καλή τύχη του βιογράφου της, είναι ιδιαίτερα απολογητικά. Προορισμένα για ιδιωτική χρήση, παρ' όλες τις συναισθηματικές υπερβολές τους, αποτυπώνουν νομίζω γλαφυρά όλο το αισθητικό αλλά και προσωπικό αδιέξοδο, που οδήγησε σε μια οριστική αλλαγή πορείας την προραφαηλιτική γότησσα.

Η επικοινωνία μου με ανθρώπους που συνάντησαν τους Σικελιανούς, η γνωριμία με τους τόπους όπου εξελίχθηκαν τα γεγονότα, με βοήθησε να καταλάβω πολλά από την ατμόσφαιρα της ιστορίας. Μα πάνω απ' όλα πώς «ο κόσμος απ' όπου βγήκε η Εύα ήταν αφόρητα περιορισμένος και αμφιβάλλω σε ποιο βαθμό τον υπερέβαλε, [...] άνθρωποι με τόσο πάθος καμιά φορά ξεσπάν [sic] από τα όρια τους αλλά μόνο μερικά»,⁵ όπως σοφά μου υπέδειξε ο γιος της, Γλαύκος Σικελιανός.

Με το πέρασμα των χρόνων η αινιγματική της φιγούρα άρχισε να μου αποκαλύπτει τα μυστικά της και, διερευνώντας τη δραστηριότητά της στην Αμερική, κατάλαβα ποιοι δρόμοι συνέδεαν την ντεκλασαρισμένη αυτή αριστοκράτισσα με τους υπέροχους επαναστάτες που αναπόλησα στην αρχή.

4. Έτσι την αποκάλεσε ο στενός της φίλος Rémy de Gourmont (1858-1915), όταν εξέδωσε τα γράμματα που της απήρθνε, *Lettres à l'Amazone*, Georges Crès et Cie, Παρίσι 1914. Ο Ρεμύ ντε Γκουρμόν ήταν σημαντικός κριτικός, διηγηματογράφος και συμβολιστής ποιητής, που ο Έλιοτ τον χαρακτήρισε ως «την κριτική συνείδηση της γενιάς του».

5. ΕΓρΝ, σ. 7.

Το κείμενο ακολουθεί σε μεγάλο βαθμό τη δομή της διδακτορικής διατριβής που υποστήριξα στο Πρώτο Πανεπιστήμιο του Παρισιού τον Φλεβάρη του 1998, μπροστά σε μια επιτροπή που αποτελούνταν από τους καθηγητές Σπύρο Ασδραχά, Μισέλ Καπλάν, Ανρί Τοννέ και Χρήστο Παπάζογλου.⁶ Θυμάμαι με νοσταλγία την ημέρα της υποστήριξης, η οποία προς μεγάλη μου έκπληξη είχε λάβει χώρα στην κεντρική αίθουσα του Πανθέου. Στα πόδια μας θαμμένοι ποικιλόχρωμοι λόγιοι με προεξάρχοντα τον τυραγνισμένο Βικτώρ Ουγκό. Δεν τόλμησα να δώσω το κείμενο για δημοσίευση αμέσως μετά, από ανασφάλεια ή από τον φόβο μήπως σπάσω τον ομφάλιο λώρο που με έδενε με το θέμα. Ένωθα επίσης ότι χρειαζόταν να εμβαθύνω περισσότερο σε ορισμένα σημεία για να καταθέσω μια πιο συνθετική πρόταση για τη βιογραφία που είχα αρχικά οραματιστεί.

Τα χρόνια κυλούσαν, τα ερωτήματα μαζί με τις απαντήσεις πλήθαιναν ή διαφοροποιούνταν, πολλά ζητήματα παρέμεναν ανοιχτά ενόσω η έρευνά μου εμπλουτιζόταν με πρόσθετα στοιχεία, που πήγαζαν από καινούργιες σκέψεις, διαθέσεις και γνωριμίες. Η παιδεία μου εξελισσόταν παράλληλα με τα ευρήματά μου, πράγμα που θα μπορούσε βέβαια να συνεχιστεί επ' άοριστον. Όμως, περιτρέχοντας το ιδεατό όσο και αυτάρεσκο «μέσο του δρόμου», ένιωσα ότι ίσως έφτασε η στιγμή να καταθέσω τους παραωριμασμένους καρπούς της αναζήτησής μου.

Αντιλήφθηκα σταδιακά πως το στοιχείο που με γοήτευε στη δράση των Σικελιανών, δεν ήταν τίποτ' άλλο από αυτήν την τόσο πρόδρομα διατυπωμένη («ελευθεριακή») αναζήτηση της «ελληνικότητας» εντός του ελληνικού εδάφους, που δεν είχε αποτολμήσει μέχρι τότε κανείς από τους εντοπίους.

Στο υφολογικό επίπεδο, από την εργασία μου απουσιάζει η καθαρή ποίηση. Δεν προσφεύγω στις μακρές παρομοιώσεις και τις εντυπωσιακές εικόνες που χαρακτηρίζουν τη μεγαλόχηρη γλώσσα του Σικελιανού, για την οποία έχει δεχτεί είτε τον έντονο θαυμασμό είτε την απαξίωση και τη χλεύη. Παρακολουθώ «την ποίηση της πράξης». Στο πλήθος των παραπομπών μου κυριαρχεί ο πεζός του λόγος, μακροπερίοδος και συχνά χαοτικός. Κοντά σ' αυτόν και ο λιτός, πρακτικός λόγος της Εύας, όπως αποτυπώνεται στα ιδιωτικά και δημόσια γραφτά της, στα γράμματα, τα άρθρα, την αυτοβιογραφία και τις συνεντεύξεις της, λόγος κυρίαρχα θυμικός.

6. Efthalie Papadaki, *L'interprétation de l'antiquité en Grèce moderne: le cas de Anghélos et Eva Sikélianos 1900-1951*, Thèse de doctorat de l'Université de Paris I sous la direction du professeur Spyros Asdrachas arrêté du 30 Mars 1992, Université Paris I - Panthéon - Sorbonne, ανέκδοτη διατριβή, Παρίσι 1998.

ΑΝΑΜΕΤΡΗΣΗ ΜΕ ΤΗ ΣΤΕΝΗ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ

*Nur aus der höchsten Kraft der Gegenwart
dürft ihr das Vergangene deuten.*

FRIEDRICH NIETZSCHE¹

Η δημιουργική αναμέτρηση της νεοελληνικής σκέψης με την αρχαιοελληνική παράδοση ξεκινά από την εποχή της Αναγέννησης και της Αντιμεταρρύθμισης για να καταλήξει, μέσα από τα πολυδαίδαλα μονοπάτια του νεοελληνικού Διαφωτισμού, στην πολυπύθνητη εθνική συνειδητοποίηση και την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους. Η επίσημη εγκόλπωση της αρχαιότητας, όπως εκφράστηκε μέσα από τη σχολική Ιστορία καθώς και από τη συγκρότηση θεσμών για τη διατήρηση και την προστασία της κληρονομιάς της (ίδρυση της Αρχαιολογικής Εταιρείας το 1837, συγχρόνως με το οθωνικό Πανεπιστήμιο, μουσείων και βιβλιοθηκών), επιχειρεί να προσδώσει κύρος στη μετασχηματιζόμενη στην πορεία του χρόνου εθνική ιδεολογία, που αναδεικνύει σε μείζονα προτεραιότητα την τεκμηρίωση της αδιατάρακτης καταγωγής των νεώτερων Ελλήνων από τους αρχαίους.

Η ανάγκη να πιστοποιηθεί η συνέχεια και να επαναπροσδιοριστεί ο ρόλος της Νέας Ελλάδας στον σύγχρονο κόσμο, θα οδηγήσει στη συνθετική ανάγνωση της πολύχρονης ελληνικής ιστορίας, που θα προτείνει ερμηνείες για τον συγκερασμό των αντιφάσεων (παγανιστική – ιουδαιοχριστιανική παράδοση, λαϊκός – αστικός πολιτισμός) προσφεύγοντας συχνά σε «μυστικιστικής υφής» υποθέσεις εργασίας.

Ο Άγγελος Σικελιανός, ως διανοούμενος ποιητής, ανταποκρίνεται με τρόπο δημιουργικό στην περιρρέουσα αυτή ατμόσφαιρα. Ανασυνθέτει την ελληνική ιστορία με κριτήρια που δανείζεται από την ιδεολογία του «νεο-

---

1. «Μόνο μέσα από την υψηλότερη δύναμη του παρόντος οφείλει το παρελθόν να αποκά για σας σημασία» Friedrich Nietzsche, *Werke* III1, επιμ. Giorgio Colli και Mazzino Montinari, *Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben* 6, Walter de Gruyter, Βερολίνο – Νέα Υόρκη 1972, σ. 289.

αποκρυφισμού»,² ενός κινήματος που αναπτύχθηκε στην Ευρώπη στο τέλος του 19ου αιώνα ως εκδοχή του («σωτερισμού»). Κύρια επιδίωξή του ήταν η αναβίωση του θρησκευτικού περιεχομένου της αρχαιότητας.

Οι πρακτικές των αποκρυφιστών αναπτύχθηκαν σε μεγάλο βαθμό σε σχέση με τις απόπειρες για την αναβίωση του υπαιθρίου θεάτρου. Οι «μεγάλοι μύστες» αναπαριστούσαν αρχαία και σύγχρονα έργα σε υπαίθρια ρωμαϊκά θέατρα (Οράγγη, Αρλ, Συρακούσες, κ.ά.) υπό τύπον «μυστηρίων», και προχωρούσαν τόσο στη διοργάνωση μυστηριακών τελετών όσο και στην ίδρυση εκπαιδευτικών ιδρυμάτων για τη διάδοση των αρχών του εσωτερισμού.

Το πολύπτυχο έργο του Άγγελου Σικελιανού και της Αμερικανίδας συζύγου του, Εύας Πάλμερ, το οποίο οι ίδιοι αποκάλεσαν «Δελφική Προσπάθεια», αποτελεί, κατά τη γνώμη μου, την πιο ολοκληρωμένη εκδήλωση του («νεοαποκρυφισμού») στην Ελλάδα, και για τον λόγο αυτόν συσκοτίστηκε ή υποτιμήθηκε τόσο από τους αστούς εκσυγχρονιστές όσο και από τους αριστερούς διανοουμένους της εποχής τους. Όμως ο («νεοαποκρυφισμός»), όπως και τόσα άλλα ιδεολογικά κινήματα τα οποία αναθεωρούνται στις μέρες μας της αχαλίνωτης ριζοσπαστικοποίησης, αφορούσε εξίσου την αριστερά και τη δεξιά.³ Η αλληλογραφία του ζεύγους τεκμηριώνει ρητά την επιθυμία τους να διασυνδεθούν με τους συγχρόνους τους καταξιωμένους («νεοαποκρυφιστές»), ώστε το έργο τους να αποτελέσει έναν κρίκο στην αλυσίδα που συνέωνε τις ανά τον κόσμο αναβιωτικές προσπάθειες.

Με το σύνολο έργο του, λογοτεχνικό και θεωρητικό, ο Σικελιανός επιχειρεί να προσδώσει ηθικό περιεχόμενο σ' έναν δραματικά εξελισσόμενο κόσμο που, σύμφωνα με τη δική του διατύπωση, εγκαταλείπει δίχως χάρη τις παραδοσιακές ιεραρχικές δομές για να οδηγηθεί σε μια «απροσδιόνυση» αναρχία. Οι πολιτικές του θέσεις ακροβατούν συχνά στην προσπάθειά του να προσαρμοστεί στις επιταγές της πολιτικής συγκυρίας. Όμως, πέρα από όποια σκοπιμότητα, στη δράση του αντανακλάται η απλόχωρη αισθα-

2. Την πρώτη συστηματική προσπάθεια για την αποκάλυψη των εξαρτήσεων ενός Νεοέλληνα ποιητή από το νεοαποκρυφιστικό κίνημα επιχειρεί η μελέτη του Χρήστου Παπάζογλου για τον Σολωμό: εδώ γίνεται και μια σαφής παραπομπή στον ονομαλόγητο –κατά τη γνώμη του συγγραφέα– θεοσοφικό μυστικισμό του Σικελιανού: Χρήστος Παπάζογλου, *Μυστικιστικά θέματα και σύμβολα στο Carmen Seculare του Διονυσίου Σολωμού*, Κέδρος, Αθήνα 1995, σ. 102-103.

3. Βλ. το εξαιρετικά ενδιαφέρον βιβλίο του μπασιίστα των Blondie, Γκάρυ Λάχμαν, Gary Lachman, *Politics and the Occult: The Left, the Right, and the Radically Unseen*, Quest Books/Theosophical Publishing House, Ιλλινόι, Γουίτον 2008.

ντικότητα ενός ανθρώπου που διανοείται ως ποιητής και ξεπερνά αυτοδίκαια τη συστηματική σκέψη.

Ο χρόνος ως διάρκεια, οι υποχωρήσεις και οι μεταμορφώσεις του, η διάσπαση και η ενότητά του απασχολεί τον ποιητή μόνο στο σημείο που μπορεί να τον υπερβεί. Στον «Πρόλογο στο Λυρικό Βίο», ο Σικελιανός μάς εξηγεί πως:

[...] για να στραφεί ένας Ποιητής, μ' αυθεντική εποπτεία στις πρώτες γνήσιες ρίζες της αισθαντικότητάς του [...] χρειάζεται πρώτα να 'χει ξεπεράσει κάθε δεσμό με τις οισοδήποτε συμβατικές (διανοητικές, αισθητικές, ιστορικές) κατηγορίες τού τριγύρα του κινούμενου καιρού.⁴

Και δεν χάνει καμιά ευκαιρία να κατακρίνει με πικρία την εποχή του, διαπιστώνοντας ότι:

[...] ασφαλώς όλοι οι καιροί δεν είναι οι ίδιοι, και οι καιροί που αναθρέψαν τη γενεά μου δεν περιείχαν τίποτε κοινό με άλλους καιρούς, ουσιαστικά πληθωρικούς, που εβοηθούσανε ως ατμόσφαιρα και ως έδαφος τον άνθρωπο στη ζωντανή πραγμάτωση του πλείου του βιολογικού προορισμού.⁵

Αποκαλύπτει τα πραγματικά κίνητρα της στροφής του στο παρελθόν. Ενισχυμένο από «την πλήθια εικονική του γοητεία»,⁶ το παρελθόν δεν χρησίμευε παρά για «να φωτίσει σε ανταπόκρισην απόλυτη το τότε επερχόμενο παρόν, αλλά προπάντων την αιώνια θέση του ποιητικού αιτήματός μου».⁷

Στις προγραμματικές εξαγγελίες, που διατυπώνει στη «Συνείδηση της προσωπικής δημιουργίας», αναμετριέται με τους ελληνικούς αιώνες, τους «σκόρπιους σπόνδυλους μιας Δωρικής κολώνας που εγκρεμίστη από αναπάντεχους σεισμούς στη γη!»⁸ Οι Δελφικές Εορτές θα ξετυλιχτούν γύρω από τον συμβολικό χορό των Σεπτηρίων, τη νίκη δηλαδή του Απόλλωνα ενάντια στον Πύθωνα, στον οποίο αναγνωρίζει το «Φίδι-Χρόνο».⁹

Σύμφωνα με τις αποκρυφιστικές αντιλήψεις, η ερμηνεία της ιστορίας δεν είναι χρονολογική. «Η διαδοχή των γεγονότων δεν παρουσιάζει παρά ένα χάος το οποίο κρύβει την πνευματική τάξη, που αποτελεί το πραγματικό τους νόημα. Το νόημα αυτό – κατεύθυνση και ερμηνεία των ιδεών, των

4. ΑΒ Α', σ. 11, «Πρόλογος στο Λυρικό Βίο», περ. *Νέα Εστία*, τχ. 32 (1 Σεπτεμβρίου 1942), σ. 837-860.

5. ΑΒ Α', σ. 24, «Πρόλογος στο Λυρικό Βίο».

6. ΠΛ Β', σ. 43, «Η Δελφική Ελλάδα», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 28 Σεπτεμβρίου 1926.

7. Θ Α', σ. 64, «Εισαγωγή στη Σίβυλλα».

8. ΑΒ Γ', σ. 238, «Η Συνείδηση της προσωπικής δημιουργίας».

9. ΑΒ Γ', σ. 239, «Η Συνείδηση της προσωπικής δημιουργίας».

Α'. ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΠΡΟΣΩΠΩΝ

- Αγαπητού Δέσποινα 28
 Άδης 93, 161
 Αθηναγόρας, αρχιεπίσκοπος Βορείου και
 Νοτίου Αμερικής 299
 Αιγινήτη Μαρία 208
 Αϊνστάϊν Άλμπερτ (Albert Einstein) 85,
 159, 287
 Αισχύλος 161, 167, 181, 186, 209, 212, 215
 Αλεξάνδρος ο Μέγας 54, 168-169
 Αλεξίου Λευτέρης 128, 225
 Αλμπάνα-Μηγιάτη Μαργαρίτα (Albana-
 Mignaty Margherita) 181
 Άλντεν Τζων (John Alden) 135
 Αλφάσσα Μίρρα (Mirra Alfassa) 223
 Αμάν Ζαν Εντμόν Φρανσουά (Edmond
 Francois Aman Jean) 83
 Αμαντρώ Πιερ (Pierre Amandry) 111
 Άντερσεν Χέντρικ Κ. (Hendrik C. Ander-
 sen) 92, 130
 Άντον Τζων (John Anton) 51, 198
 Αντωνιάδη Άννα (Anne Antoniadis) 26,
 28, 258, 291, 297, 299-300
 Αουρομπίντο Σρι (Sri Aurobindo) 223
 Απόλλωνας 81, 213, 226, 256, 262, 302
 Απολλώνιος ο Τυανεύς 149
 Αποστολάκη Άννα 195
 Άραμης βλ. Αραβαντινός Περικλής
 Αρ Ντι (Ahr Di) 68
 Αραβαντινός Πάνος 99· – Περικλής (ψευ-
 δώνυμο: Άραμης) 99
 Αρβανιτόπουλος Απόστολος 195
 Αργυρόπουλος Ιωάννης 162
 Αριστοφάνης 51
 Άρνολντ Μάθιου (Matthew Arnold) 76, 256
 Ασδραχάς Σπύρος 17, 27, 29
 Αστεριώτης Δημήτριος (Démétrius Astér-
 iotis) βλ. Λεμπέγκ Φιλέας
 Βάγκνερ Ρίχαρντ (Richard Wagner) 54,
 63-64, 108, 177, 196· – Κόζιμα (Cosima
 –) 178
 Βάχχος 178
 Βαλαωρίτης Αριστοτέλης 43
 Βαλερύ Πωλ (Paul Valéry) 86
 Βαλκανικοί πόλεμοι 103, 123, 132, 189, 264
 Βάρναλης Κώστας 263
 Βασιλείου Σπύρος 264
 Βατέλερ Γιόχαν (Johan Wateler) 131
 Βέγκνερ Έλιν (Elin Wägner) 285
 Βέης Νίκος 285
 Βεκιαρέλλης Βασίλης 239
 Βέμπερ Μαξ (Max Weber) 171
 Βενέζης Ηλίας 263
 Βενιζέλος Ελευθέριος 99, 104-105, 107, 111-
 113, 124, 218
 Βεράρεν Εμίλ (Emile Verhaeren) 129
 Βέρεφκιν Μαριάν, φον (Marianne von
 Werefkin) 65
 Βέρθερος (Werther) 163
 Βερυκίου Ασπασία 46, 68
 Βιβεκανάντα Σουάμι (Swami Vivekanan-
 da) 83, 227
 Βιβιάν Ρενέ (Renée Vivien) 76-77, 79, 108
 Βιγιόν Φρανσουά (François Villon) 46
 Βιζυητός Γεώργιος 231
 Βιλντράκ Σαρλ (Charles Vildrac) 129
 Βίλχελμ Ρίχαρντ (Richard Wilhelm) 173
 Βίνκελμαν Γιόχαν Γιοάχιμ (Johann Joa-
 chim Winckelmann) 157
 Βιντράς Εζέν (Eugène Vintras) 150

- Βιργίλιος 47
 Βόλπι Τζουζέππε (Giuseppe Volpi) 212
 Βούδας 199, 251
 Βύρωνας, Μπάυρον, λόρδος (George Byron, lord) 150, 284
- Γαζιάδη αδελφοί 218
 Γεώργιος Α', βασιλιάς της Ελλάδας 8, 56, 269
 Γιαννόπουλος Περικλής 36, 50, 96-98, 113, 228, 251
 Γιέλ Μάργκοτ (Margot Jehl) 25-26
 Γιούργκ Καρλ (Karl Jung) 66, 114, 173
 Γιοφύλλης Φώτος 114, 125, 127
 Γκαίτε Γιόχαν Βόλφγκανγκ (Johann Wolfgang Goethe) 47, 52, 54, 93, 156-157, 177, 208, 317
 Γκάντι (Gandhi) 61, 96, 117, 119-120, 123, 144, 175, 198-200, 203, 205, 220, 301, 313
 Γκαργκάλλο Μάριο Τομάζο (Mario Tommaso Gargallo) 182, 193, 197· - Φιλίππο (Filippo -) 182· - Άντα (Ada -) 193
 Γκάρντνερ Στιούαρτ Ιζαμπέλλα (Isabella Stewart Gardner) 85
 Γκενόν Ρενέ (René Guénon) 150
 Γκίκα Ματίλα (Matila Ghyka) 160
 Γκιμπράν Χαλίλ (Kahlil Gibran) 200
 Γκιτρί Σασά (Sacha Guitry) 89
 Γκλάσπελ Σούζαν (Susan Glaspell) 26, 134-136, 313
 Γκόγκολ Νικολάι (Nikolai Gogol) 174
 Γκόλντμαν Έμμα (Emma Goldman) 138
 Γκόρκι Μαζίμ (Maxim Gorki) 198
 Γκουαντανόλι Αντόνιο (Antonio Guadagnoli) 44
 Γκούνι Μαίρη (Mary Gwinn) 76-77
 Γκούλμπεργκ Χάλμαρ (Hjalmar Gullberg) 286
 Γκουρτζιέφ Γκεόργκι (Georgi Gurdjieff) 150
 Γκραίζερ Γκούστο (Gusto Gräser) 61-62, 66-67· - Καρλ (Karl -) 62
 Γκραίη Μαίρη Ντόρα (Mary Dora Gray) 56
 Γκρέιβς Ρόμπερτ (Robert Graves) 114
 Γκριλλεντσόνι Κάρλο (Carlo Grillenzoni) 239
 Γκρόουβ Τσαρλς Μπαίηλυ (Charles Baylee Grove) 82
 Γκρος Όττο (Otto Gross) 65
 Γκωτιέ Θεόφιλος (Théophile Gautier) 89
 Γληνός Δημήτρης 215
 Γονατάς Στυλιανός 228
 Cornwallis-West Beatrice Stella βλ. Κάμπεμπελ Πατ
 Γουάγν-Μάθισον Έντιθ (Edith Wynne-Matthison) 118
 Γουαίηλαντ Χίλτον Γιανγκ (Hilton Young Wayland) 88
 Γουάιλντ Ντόλλυ (Dolly Wilde) 74· - Όσκαρ (Oscar -) 74
 Γουάιτ Αλεξάντερ Τζων (John White Alexander) 74
 Γουάλας Τζορτζ, πρόεδρος ΕΠΑ (Georges Wallace) 275
 Γουέλς Όρσον (Orson Welles) 72
 Γουίλσον Γούντροου (Woodrow Wilson) 203, 211
 Γουίλφρεντ Τόμας (Thomas Wilfred) 202
 Γουίρ Σμιθ Χ. (H. Weir Smyth) 213
 Γουίτμαν Γουόλτ (Walt Whitman) 60-61, 129, 199
 Γουλφ Βιρτζίνια (Virginia Wolf) 76
 Γουναλάκης Μύρωνας 128
 Γουντ Γκραντ (Grant Wood) 204
 Γουόλντμαν Φράνσες Λεφέβρ (Frances LeFebvre Waldman) 237, 255, 258
 Γουόλτερ Όττο (Otto Walter) 195
 Γουσταύος Ε', βασιλιάς της Σουηδίας 81
 Cozanet Albert βλ. Ντ' Υντίν Ζαν
 Γρηγόριος Ναζιανζηνός 111· - Νύσσης 111
 Γρυπάρης Γιάννης 188, 195
- Δαίδαλος 261-262
 Δαμβέρρης Ιωάννης 72
 Δανιηλίδης Δημοσθένης 229
 Δάντης (Dante Alighieri) 47, 163
 Δεβάρης Διονύσιος 101
 Δελιβορριάς Άγγελος 28

- Δεληγιάνη Μαρία 21
 Δέλτα Πηγελόπη 124, 207
 Δημαράς Κ.Θ. 136
 Δημήτρα 114, 246
 Δημητρακόπουλος Οδυσσέας 27· - Πολύ-
 βιος 51
 Δημητριάδου Μαρία 28
 Δημόπουλος Τάκης 237
 Δίας 204
 Διγενής Ακρίτας 289
 Δόνουσος 21, 137, 161, 261
 Διπλαράκου Αλίχη 218
 Δ' Ορς Εουχένιο (Eugenio d'Ors) 211
 Δραγούμης Ίων 27, 100, 103, 107, 111-115,
 128, 133· - Μάρκος 27· - Στέφανος 96·
 - Φίλιππος 27, 115, 119, 133
 Δροσίνης Γεώργιος 99
 Έβανς Άρθουρ (Arthur Evans) 262
 Έγκελς, Χέγκελ, Γκέοργκ (Georg Hegel)
 62
 Έγκελς Φρίντριχ 170 (Friedrich Engels)
 Ελ Γκρέκο (El Greco) 205
 Έλιοτ Τ.Σ. (T.S. Eliot) 16, 220, 276, 286
 Έμερσον Ραλφ Γουάλντο (Ralph Waldo
 Emerson) 60, 136, 199, 256
 Εμπεδοκλής 161
 Εμπειρίκος Ανδρέας 24
 Encausse Gérard βλ. Παπύς
 Έντενκόφεν Χένρι (Henri Oedenkoven) 62
 Ερεχθέας 246
 Έριχ-Γκρίμμε Ίριμα (Irma Erich-Grimme)
 25
 Έρκολε Φραντσέσκο (Francesco Ercole)
 240
 Ερμής 186· - ο Τρισμέγιστος 162
 Ερνού Αλφρέδος (Alfred Ernout) 210
 Ερριό Εντουάρ (Édouard Herriot) 212
 Έσσε Χέρμαν (Hermann Hesse) 66, 173
 Έστερλινγκ Άντερς (Anders Österling)
 285-286
 Ευαγγελίδου Μαρία 136
 Ευκλείδη Ελένη 195
 Εύμολπος 246
 Ευριπίδης 50, 183, 186, 208, 225, 302
 Ζαβιτσάνος Μάρκος 107
 Ζάμενχοφ Λ.Λ. (L.L. Zamenhof) 286
 Ζαμπούρα Λένα 26
 Ζάννας Αλέκος 28
 Ζαφειριάδου Ρενάτα 28
 Ζάχος Αριστοτέλης 195
 Ζελίνσκι Θαδαίος (Tadeusz Zielinsky) 164
 Ζέρβας Ναπολέον 270-271, 275
 Ζίβερτς Ζίγκφριντ (Sigfrid Siwertz) 286
 Ζιρό Βικτώρ (Victor Giraud) 196
 Ζόμπαρτ Βέρνερ (Werner Sombart) 171
 Ζυβάν Φελίξ (Felix Juven) 211
 Ζωροάστρης 199
 Ηγεσίας 103
 Ηλιάδη Κάκια 72
 Ήντεν Άντονι (Anthony Eden) 271
 Ήρα 204
 Ηράκλειτος 161
 Θεόκριτος 71, 101
 Θήαρ Γουίλλιαμ Ρόσκο (William Roscoe
 Thayer) 133
 Θησέας 262
 Θρύλος Άλκης 195, 216, 236· βλ. και Ου-
 ράνη Ελένη
 Θωμάς ο Ακινάτης 172
 Ιατρίδης Τζων (John Iatrides) 288
 Ίκαρος 262
 Ίνγκερσολ Ρόμπερτ (Robert Ingersoll) 257
 Ιουλιανός 162
 Ίσις 114, 246
 Ιώ 204
 Ιωακείμ Γ', πατριάρχης 109, 127
 Ιωάννης ο Πρόδρομος 213
 Καβαδίας Παναγής 195
 Καγιάμ Ουάρ (Omar Khayyam) 88
 Καζάλς Πάμπλο (Pablo Casals) 88
 Καζαντζάκης Νίκος 111-113, 123, 127-128,
 142, 158, 215, 261, 263, 285

- Κακριδή Μάρω 26· – Ιωάννης 26, 136
 Κάλας Νικόλας 268
 Καλβέ Εμμά (Emma Calvé) 83, 108
 Καλλιμάχος Δημήτριος 201
 Καλμούχος Τάκης 261
 Καλογεράς Άγγελος 136
 Καλομοίρης Μανώλης 106-107, 187, 211
 Καμπάνης Άριστος 50, 54, 94, 112, 249
 Κάμπυπελ Πατ (Pat Campbell, ψευδώνυμο της Beatrice Stella Cornwallis-West) 57
 Καμπύσης Γιάννης 52-53
 Κανελόπουλος Παναγιώτης 194, 208, 251
 Κανέλλου, ζεύγος 107
 Καντ Ιμμάνουελ (Immanuel Kant) 94
 Κάντορ Γκέοργκ (Georg Cantor) 159
 Καπετανάκης Δημήτρης 268
 Καπλάν Μισέλ (Michel Caplan) 17
 Καπλανίδης Σταύρος 51
 Καποδίστριας Ιωάννης 43, 169
 Καπότε Τρούμαν (Truman Capote) 79
 Καραβίδας Κωνσταντίνος Δ. 139, 228, 230, 305
 Καρανικολός Γεώργιος 208
 Κάρας Σίμων 236, 250, 301
 Καρζής Λίνος 300
 Καρίγιο Πουέρτο Φελίπε (Felipe Carillo Puerto) 198
 Καρλάυλ Τόμας (Thomas Carlyle) 54, 163
 Κάρνεγι Άντριου (Andrew Carnegie) 130-131· βλ. και Κάρνεγι, Ίδρυμα
 Καρντούτσι Τζοζουέ (Giosué Carducci) 47
 Καρούζος Χρήστος 195
 Κάρρας Έιθαν (Athanasios Karras) 30
 Κάργου Τζων Στιούαρτ (John Stuart Curry) 204
 Καρωτάκης Κώστας 195, 217
 Κασσαβέτης Νικόλας Τζων (Nicholas John Cassavetes) 270, 275
 Καστριώτης Παναγιώτης 195
 Κατσιμπαλής Γιώργος 268
 Κάυζεφλινγκ Χέρμαν, φον (Hermann von Keyserling) 172-173, 252
 Κάφκα Φραντς (Franz Kafka) 66
 Κέλλνερ Καρλ (Carl Kellner) 66
 Κεμάλ Ατατούρκ (Kemal Atatürk) 124
 Κέννεντυ Ζακλίν (Jacqueline Kennedy) 75· – Τσαρλς Ραντ (Charles Rand –) 119
 Κεραμόπουλος Αντώνιος 195
 Κερένσκυ Αλεξάντερ (Alexandr Kerenski) 64
 Κητς Τζων (John Keats) 136
 Κινγκ Μάρτιν Λούθερ (Martin Luther King) 13, 131· – Σικωτ Κορέττα (Coretta Scott) 131
 Κινέ Εντγκάρ (Edgar Quinet) 157
 Κιτσίκη Μπεάτα 288· – Νικόλαος 288
 Κλάρα Χοσέ (Josep Clarà i Ayats) 211
 Κλωντέλ Πωλ (Paul Claudel) 83, 285
 Κόκκινος Γιώργος 154· – Διονύσιος 285
 Κολέτ Σιντονί Γκαμπριέλ (Colette Sidonie - Gabrielle) 82, 89
 Κολόμβος Λουίσιος 44
 Κολυβά Αννετούλα 257· – Χατζημιχάλη Αγγελική 307· βλ. και Χατζημιχάλη Αγγελική
 Κολώνια Ροζίνα 30
 Κομνηνού Όλγα 136
 Κομπιλάκου Βάσω 28
 Κομπούσιος 227
 Κόνλαν Μπάρνετ (Burnett Conlan) 193
 Κοντολέων Γεώργιος 189, 195
 Κόουντ Γκραντ (Grant Code) 276
 Κορβάια Μάριο (Mario Corvaia) 182
 Κοτέλνικωφ Κατερίνα (Katerina Kotelnikova) 67, 221
 Κοτζαμάνη Μαρίνα 29
 Κοτζιάς Κώστας 240
 Κοτοπούλη Μαρίκα 101, 113, 197
 Κοτσάλη Αγγελική 197
 Κουκ Νέλλα Κραμ (Nilla Cram Cook) 26, 134, 313· – Τζωρτζ Κραμ (George Cram –) 26-27, 134-139, 302
 Κουκίδη 27· – Κωνσταντίνος 27, 72
 Κουλουβάτος Ηλίας 50
 Κουρουνώτης Κωνσταντίνος 195
 Κουσού Πωλ Λουί (Paul-Louis Couchoud) 172

- Κρατίνα Βαλέρια (Valeria Kratina) 70
 Κρισναμούρτι Τζίντου (Jiddu Krishnamurti) 215
 Κρίστι Τρέβορ (Trevor Christie) 222, 291-295, 298
 Κρόβατ Άλφρεντ (Alfred Crovatt) 118
 Κρόουλυ Άλιστερ (Aleister Crowley) 66, 150
 Κροπότκιν Πιοτρ (Piotr Kropotkin) 64, 174, 223
 Κρούγκερ Μαρία Τερέζα (Maria-Theresa Kruger) 25
 Κρόυτσερ Φρήντριχ (Friedrich Creuzer) 181
 Κυπαρίσσης Νικόλαος 195
 Κύρου Αλέξης 298-299
 Κωνσταντίνος Α', βασιλιάς της Ελλάδας 99, 123-125
- Λάγιος Ηλίας 51
 Λαμπάν Ρούντολφ, φον (Rudolf Laban) 65-66
 Λάμπρος Σπυρίδων 99
 Λαντόβσκα Βάντα (Wanda Landowska) 108
 Λάο Τσε (Lao Tse) 199
 Λαπαθιώτης Ναπολέων 195
 Λάσκαρις Ν.Ι. 51
 Λαύχάουζεν Βέρνερ Βίλχελμ (Werner Wilhelm Leyhausen) 240-241
 Λεβάντις, δρ. και Λειβαδίτης Ι.Α. (Levantis Dr.) 273
 Λεβί Ελιφάς (Eliphas Lévi) 150
 Λε Γκαλιέν Εύα (Eva le Gallienne) 86· - Ίρμα (Irma -) 86· - Ρισάρ (Richard -) 86
 Λε Γκρι Φρανσουά (François le Grix) 211
 Λειβαδίτης Ι.Α. βλ. Λεβάντις
 Λεκάκης Μιχάλης 301
 Λεκοφφιέ Ζαν (Jean Lescoffier) 210
 Λέλης Νικόλαος 270
 Λεμπέγκ Φιλέας (Philéas Lebesgue) ψευδώνυμο του Δημήτριου Αστεριώτη (Démétrius Astériotis) 161, 165
- Λεμπλάν Ζωρζέτ (Georgette Leblanc) 83
 Λένιν Βλαδίμηρος (Vladimir Lenin) 64, 173-174, 205, 301
 Λενορμάν Ανρί Ρενέ (Henri-René Lenormand) 211
 Λεοντή Άρτεμις (Artemis Leontis) 29-30, 89
 Λεοπάρντι Τζιάκομο (Giacomo Leopardi) 47
 Λεοπόλδος, βασιλιάς του Βελγίου 81
 Λευκαδίτης Αθανάσιος 195
 Λίντελ Ρόμπερτ (Robert Lidell) 259
 Λοβέρδος Διονύσιος 207
 Λόμαν Έρικα (Erica Lohmann) 25
 Λομπάρντο Έστερ (Esther Lombardo) 211
 Λόντος Ανδρέας 292, 295, 297-298
 Λόρκα Φεδερίκο Γκαρθία (Federico García Lorca) 200
 Λοτί Πιέρ (Pierre Loti) 56
 Λουαζόν Πωλ Υασάντ (Paul Hyacinthe Loysen) 83, 87· - Σαρλ (Charles -) 87
 Λουαζύ Άλφρέντ (Alfred Loisy) 172
 Λουίς Πιερ (Pierre Louÿs) 78, 82, 319
 Λουντ Φρέντερικ Μακόντου (Frederik Macody Lund) 160
 Λυμπερόπουλος Σωτήρης 26
 Λυνιέ Πο (Lugné Poe) 85
 Λύττον Έντουαρντ Μπάλγουερ (Edward Bullwer Lytton) 151· - Μάντλεν (Madeleine -) 25· Μπάλγουερ- - Νεβίλ, κόμης (Neville Bulwer- -, earl) 25
 Λωράνς Ανρί (Henri Laurens) 211
 Λώρενς Ντ. Χ. (D. H. Lawrence) 66
- Μαβίλης Λορέντζος 107
 Μαζαράκης-Αινιάν Αλέξανδρος 190
 Μαζόν Πωλ (Paul Mazon) 213
 Μαιναλιώτης Ιωάννης 100
 Μαίτερλινκ Μωρίς (Maurice Maeterlinck) 83
 Μακλήντ Ζοζεφίν (Josephine MacLeod) 83
 Μακμόνις Φρέντερικ Γουίλλιαμ (Macmonnies Frederick William) 74